

RECENZIJOS

Maciejauskienė V. Lietuvių pavardžių susidarymas. "Mokslas", 1991. 320 p.

Vitalija Maciejauskienė — viena iš ištikimųjų lietuvių istorinės antroponimijos tyrinėtojų, jau beveik pora dešimtmečių nuosekliai ir kruopščiai greta gyvojo lietuvių vardyno tyrinėja įvairiuose dokumentuose užfiksuotus lietuvių asmenvardžius. Džiugu, kad sulaukėme gražios daugelį jos ankstesnių darbų ir naujų tyrimų apibendrinančios monografijos.

Lietuvių istorinė antroponimika, patraukianti ne tik kalbininkų (dialektology, etimology, leksikology, kalbos istorijos, žodžių darybos tyrinėtojų), bet ir kity sričių specialistų (istorikų, etnografų, archeologų ir kt.) dėmesį, nėra turtinga didelių apibendrinamųjų darbų, todėl recenzuojamosios knygos pasirodymas yra labai aktualus ir sveikintinas.

Monografijos autorė, jau daugelį metų nagrinėjusi sudėtingą, neapsakomai plačią problemą — lietuvių įvardijimo raidą ir pavardžių susidarymą, susumuoja savo tyrimus. Svarbiausieji darbo akcentai: dvinaris asmenų įvardijimas, lietuvių pavardžių formavimasis ir galutinis nusistovėjimas, pavardžių stabilizavimosi ypatumai, pavardžių kilmės šaltiniai, moterų įvardijimo raida.

Knygoje pirmiausia aptariami svarbiausi lietuvių istorinės antroponimikos darbai, dažnesnių terminų bei sąvokų samprata, apibūdinami šaltiniai ir medžiaga.

Visi darbo teiginiai bei išvados remiasi didžiuliu medžiagos kiekiu — apie 110 tūkstančių vienetų kelių šimtmečių antroponimų kartoteka. Medžiaga rinkta iš įvairaus pobūdžio publikuotų ir rankraštinų XIII–XVIII a. dokumentų. Knygoje visur pateikiamos autentiškos dokumentuose užfiksuotos asmenvardžių formos su tikslia metrika. Publikacija vertinga ir tuo, kad paskelbtais archyviniais šaltinių duomenimis galės pasinaudoti ne vienas tyrinėtojas. Žinoma, naudotis unikalia medžiaga labai palengvintų asmenvardžių rodyklė. Kita vertus, tiekis tūkstančių vienetų registras knygos apimtį būtų mažų mažiausiai padvigubinęs. Be to, šį darbą atlikti nėra vėlu ir dabar — tai galėtų būti itin vertingas jau esamos knygos priedas.

Šių dienų asmenvardinės nomenklatūros sistema (su visais morfologiniais ypatumais) tvirtai reprezentuoja dvinarį lietuvių įvardijimą vardu ir pavarde (čia tikėtų pridurti, jog latvių ir lietuvių antroponiminė įvardijimo formulė sutampa — latvių asmenų įvardijimo forma taip pat yra dvinarė, pvz., Jānis Rugainis). Tačiau taip buvo ne visada. Kelias nuo vienvardžio asmens įvardijimo (istorinė universalija, kurią turėjo beveik visos tautos) iki įvardijimo vardu ir pavarde ir yra tas sudėtingas dabartinės mūsų pavardės nuėitis kelias, kurio pagrindiniai etapai analizuojami penkiuose monografijos skyriuose.

Pirmajame skyriuje nagrinėjamas dvinario įvardijimo nusistovėjimas. Aptariami keturi svarbiausieji asmenų įvardijimo būdai (vienu asmenvardžiu; asmenvardžiu ir apeliatyviniu ar aprašomojo pobūdžio prievardžiu; dviem asmenvardžiais; trimis asmenvardžiais), kurie skirtingais laikotarpiais buvo nevienodai produktyvūs. Kelių šimtmečių dokumentų analizė atskleidžia svar-

biausius lietuvių antroponiminės sistemos raidos etapus. V. Maciejauskienė – vienintelė mūsų antroponimijos tyrinėtoja, nuosekliai apžvelgusi tokį ilgą asmenvardžių funkcionavimo laikotarpį, atskirai aptardama laikotarpių iki XVI a. bei XVI a., XVII a. ir XVIII a. asmenų įvardijimo būdus ir aiškiai parodžiusi, kaip nuo užrašymo vienu tautiniu asmenvardžiu buvo pereita prie dvinarės asmenų įvardijimo sistemos.

Antrajame monografijos skyriuje analizuojamas lietuvių pavardžių formavimosi procesas. Aptarusi pavardės apibrėžimą, autorė nagrinėja sudėtingo pavardžių susidarymo proceso specifiką atskirais laikotarpiais: XV a., XVI a., XVII a. ir XVIII a., nušviesdama kiekvienam periodui būdingus antroponiminės sistemos raidos bruožus, atskirų visuomenės sluoksnių (kilmingųjų luomo, valstiečių) pavardžių atsiradimą, kartais lygindama atskirų konkrečių šaltinių asmenvardžius su dabartinėmis to paties regiono pavardėmis. Kruopštaus tyrimo rezultatai rodo lietuvių pavardės pradėjus formuotis jau XV a. Intensyviausias mūsų pavardžių susidarymo laikotarpis – XVII šimtmetis, o XVIII a. šis procesas iš esmės jau pasibaigęs. Skyriaus pabaigoje tyrimo rezultatai lyginami su kai kurių kitų tautų, mūsų kaimynų pavardžių atsiradimu.

Trečiasis skyrius skirtas pavardžių stabilizavimosi ypatumams. Kadangi lietuvių pavardės, galutinis jų nusistovėjimas buvo veikiamas įvairių lingvistinių ir ekstralingvistinių faktorių, kurių įtakos mūsų pavardėms negalima nutylėti, monografijos autorė, galėdama palyginti atskirų laikotarpių tos pačios teritorijos asmenvardžius, plačiai aptaria įvairius pavardžių variantus, jų struktūrinius, fonetinius ir grafinius skirtumus, pateikia konkrečių variantų pavyzdžių. Skyrium aptariami svarbūs lietuvių pavardžių formavimosi ypatumai: pavardžių patroniminių priesagų numetimas ir lietuvių pavardžių slavinimas. V. Maciejauskienės tyrimai iš esmės patvirtina ankstesnių tyrinėtojų pastebėtus lietuvių pavardžių slavinimo būdus, slavinimo specifiką atskirais istoriniais laikotarpiais, bet iš šio skyriaus galima buvo laukti ir kiek daugiau. Nors asmenvardžių slavinimo problema nebuvo autorės dėmesio centre, tačiau tiriamos medžiagos pobūdis, galėjimas palyginti konkretaus regiono asmenvardžius įvairiais laikotarpiais daugeliu atvejų buvo itin palankus detalesniems slavinimo eigos, galbūt ir priežasčių tyrimams. Žinoma, kaip teigia ir pati autorė, ilgas ir sudėtingas lietuvių asmenvardžių slavinimo procesas turėtų būti tolesnių tyrimų objektas.

Ketvirtajame skyriuje nagrinėjami lietuvių pavardžių kilmės šaltiniai, skirtingos kilmės asmenvardžių dažnumas įvairiais laikotarpiais. Pateikiamos trys pagrindinės skirtingos kilmės pavardžių grupės – pavardės, atsiradusios: 1) iš krikšto vardų, 2) iš įvairių vienkamių (rečiau – sudurtinių) pravaradinės kilmės lietuviškų asmenvardžių, 3) iš senųjų dvikamių lietuvių asmenvardžių.

Monografijos autorė ištikimai laikosi savo ir kitų "Lietuvių pavardžių žodyno" autorių pozicijos – nematyti dar vieno asmenvardžių, davusių pradžių mūsų pavardėms, sluoksnio – senųjų ikikrikščioniškų lietuvių dvikamių vardų trumpinių ir jų priesaginių vedinių, kuriuos kaip atskirą grupę skiria daugelis antroponimijos tyrinėtojų (K. Būga, A. Salys, Z. Zinkevičius, B. Savukynas ir kt.). Suprantama, tai daugiausia problemų tyrinėtojams keliantis sluoksnis ne vien todėl, kad daugelis tokio tipo asmenvardžių turi kamie-

ny atitikmenis įvairiuose apeliatyvuose. Tačiau, atrodo, nėra jokio pagrindo pavardes *Biweyna*, *Boreyszis*, *Buta*, *Butko*, *Butkus*, *Daugis*, *Dawoynis*, *Gaylenis*, *Gaylus* ir kt. skirti prie pravardinės kilmės arba atsiradusių iš profesijos, amato, tautybės pavadinimo pavardžių grupės (p. 225, 237, 238), tuo labiau, kad autorė čia prieštariauja ir savo pačios nuomonei (žr. "Lietuvių pavardžių žodynas").

Abejonių sukėlė ir pavardžių darybinė analizė. Prie priesagų vedinių kažkodėl net neminimi *-enis*, *-eika*, *-eikis* ir kt. afiksų vediniai, kuriuos konkretūs pavyzdžiai rodo buvus ne mažiau populiarius nei kai kurių kity aptariamų priesagų (pvz. *-iškis*) vediniai.

Penktasis knygos skyrius skirtas moterų įvardijimo raidai. Tai labai aktuali ir visai mažai tirta mūsų antroponimikos problema. Nors minimi tyrimai remiasi gerokai mažesniu nagrinėjamos medžiagos kiekiu (nei vyrų asmenvardžiai) ir autorė kategoriškai neformuluoja galutinių išvadų, tačiau galima susidaryti bendrą vaizdą apie moterų įvardijimą nuo XVI a. iki XVIII a., moterų pavardžių formavimąsi ir jų struktūrą. Gaila, kad nalabai didelis moterų užrašymų skaičius negali parodyti visos moterų įvardijimų įvairovės, ypač moterų asmenvardžių sandaros ypatybių, būdingų atskiriems Lietuvos regionams, nes atspindima tik nedidelė Rytų Lietuvos teritorija. Galbūt todėl kaip išimtytis autorei pasirodė priesagų *-aičia*, *-yčia*, *-ūčia* dėjimas prie skirtingų vyriškų pavardžių kamienų (p. 285, 297 ir kt.), nors kiti šaltiniai ir dabartinė moterų asmenvardžių vartoseną tarmėse rodo tai esant visai įprastu reiškiniu. Lietuvių moterų įvardijimo tyrimai dar laukia tyrinėtojų, tačiau V. Maciejauskienės darbas čia yra reikšminga pradžia.

Monografijoje "Lietuvių pavardžių susidarymas" nesiimta spręsti sudėtingesnių lietuvių antroponimikos teorinių problemų, bet tai yra didžiulis empirinio pobūdžio darbas. Dėl duomenų gausumo, autentiškumo ir daugumos jų nepriekaištingo interpretavimo ši knyga susilauks ne tik onomastikos specialistų, kity lituanistų, baltistų, bet ir indoeuropeistų dėmesio.

Milda Norkaitienė, Meilutė Ramonienė